

szögű alakja, 100×50 lépésnyi nagysága mégis arra késztetnek, hogy a nem kimondottan középkori alaprajzú várat adandó alkalommal alsóbb részeiben megvizsgálják. Annál inkább, mert leletek a szorosban is jelentkeznek. Itt csak a *sósmezei* nagy római császárkori *ezüst-dénárlelete* utalunk, amely 1877. jún. 27-én került elő s 16 fontot nyomott: Nerotól Commodusig terjedő érmek voltak benne elrejtve.²⁵⁶

A tábornak délfelé legközelebbi kommunikációs pontja *Kézdi-Mártonos* fölötti Kápolna-hegyen keresendő, az ú. n. „Kápolna-szer“ már magában is régi maradvány emléke lehet.²⁵⁷

A daciai keleti határvédő-vonal utolsó szakaszának befejezéséül megemlítjük még PANAITESCU, eddig még semmivel alá nem támasztható feltételezését, hogy Berecktől északra a Kárpátok vonalának hosszában, a többi szoros (Gyimes, Békás, Tölgyes) előtt is lehettek segédesapatok táborhelyei, amelyek védték volna ezen fontos átjárókat.²⁵⁸ Továbbiakban Kárpát-limes esetleges létezését kockáztatja meg. Meg vagyunk győződve arról, hogy az európai műveltségű kutató, a helyzet alaposabb ismeretében ma már maga sem hisz ennek lehetőségében.

V. MAROSVÁSÁRHELY—MAROSKERESZTÚR.

A keleti határszakasz második vonalának csak egyetlen ú. n. gyűjtő tábora tanulmányozható a magyar régészettudomány részéről a mai országhatárok mellett. A III. fejezetben ismertett rendszer szerint ez a Maros völgyében Marosvásárhely és a Nyárád torkolata között kereshető. *Nyárádtő* és *Malomfalva* főként római utakkal kapcsolatban, illetve mint folyóátkelő pont ismeretesek.¹ Egyesek szerint a Mikházára vezető út Nyárádtőnél ágazott volna el a Maros-menti úttól.² ORBÁN BALÁZS úgy véli, hogy *Maroskeresztúr* volt az a pont, ahol az elágazás történt. Ő ismerte fel egyébként először a falu é-k végétől 600 lépésre levő „Földvárt“ (18. képen a Csonka berek alatti terület) római épít-

²⁵⁶ Gooss, Arch. Epigr. Mitth. I, 1877, 125. — Délmagyarországi Tört. és Rég. Ért. III, 1877, 195.

²⁵⁷ V. ö. Orbán B., *A Székelyföld leírása* III, 1869, 133.

²⁵⁸ *Le limes Dacique* ... Acad. Roumaine. Bull. de la Sect. Hist. XV, 1929, 77: „... il y ait eu d'autres camps auxiliaires qui défendaient ces passages importants. Les traces de ce limes dans les montagnes de Gheorgheni (Görgény), devant le col de Bicaz (Békás), ont été signalées une seule fois, mais le limes carpathique, en tant que le secteur du limes dacique, reste encore à étudier.“

¹ Ackner (*Die Colonien u. milit. Standlager der Römer in Dacien*. Jb. d. e. Comm. Kny. 1857, 16 k) a mindkét helyen található épületmaradványok, téglák, cserepek, továbbá a Maros mindkét partján megállapított út alapján ide helyezi *Napoca*-t. — U. a., *Die röm. Alterthümer* 1857, 29. — Neigebaur, *Dacien* 1851, 246 k. — Orbán B., *A Székelyföld leírása* IV, 1870, 219. — Gooss, *Chronik* 1876, 91 és 96.

² Finály Gábor, *Nomenclator* ... 1912, 49.

kezés nyomaival, téglák cserepek és érmek leleteivel. Mindebből először „római coloniára“, majd jobban neki batorodva hídfőre, vagy „hidat védő castrum“-ra következtetett.³

ORBÁN BALÁZS megállapításainak, feltételezéseinek nyomán két dolog alakult ki Maroskeresztúrral kapcsolatban:

1. Amit csak úgy odavetve feltételezett, az állítólagos római tábort mindenki, még a CIL is, készpénznek, valóságnak vette anélkül, hogy FERENCZI SÁNDORIG a helyszínen meggyőződtek volna annak lehetetlenségéről.⁴

2. Ami tény és valóság volt ORBÁN megfigyeléseiben: egy nagykiterjedésű, 4200 négyszögölön fekvő római telep (nála colonia) sok lelettel, cseréppel (!); azzal FILIMON AURÉLIG senki sem törődött.⁵

Tény, hogy DEÁK FARKAS 1882-ben rendezett próbaásatás alkalmával az ORBÁN-körülírta területen egy téglát lelt *AL BOS*, *al(a) Bos(poranorum)*-bélyeggel;⁶ tény, hogy 1886-ban ugyanott 158. júl. 8-ról kelt katonai diploma került elő;⁷ mindezek azonban még nem bizonyítanak egy azon helyen létezett tábor mellett, hanem csak tábor közelségéről tehetnek bizonyosságot. Katonai diplomát polgári telephelyen is őrizhetett ott véglegesen megtelepedett veteránus. Katonai bélyeggel ellátott téglák pedig nagy számmal lelhetők a táborok melletti *canabae* épületeiben is. Az *ala Bosporanorum* ezres *milliaria*-melléknevet viseli öt darab, különféle töredékben megmaradt maroskeresztúri téglán: A L E B O S P O (X).⁸ TÉGLÁS GÁBOR szerint egyszer az A L I B *al(a) I B(atavorum)* bélyeg is előfordul Maroskeresztúron.⁹ FERENCZI SÁNDOR gondos kutatás után megállapította, hogy a tábor nincs

³ *A Székelyföld leírása* IV, 1870, 217. — V. ö. Gooss, *Chronik* 1876, 86 k.

⁴ Király Pál, *Dacia* I, 1893, 420; Buday, *Dolgozatok* III, 1912, 79 és IV, 1913, 229, ahol annak dacára, hogy soha meg nem nézte, határozottan állítja, hogy „Maroskeresztúr táborának helyét nagyon jól tudjuk...“; Ferenczi Sándor, *Anuarul Comis. Monum. Ist.* 1926—28, 216 k. (1. jegyzetben nagy bibliográfiát ad, miért mi azt teljesen nem közöljük, csak kiegészítéseket adunk) és u. o. 1929, 307 és 317 k. (C. Daicovici).

⁵ Oct. Floca, *Colecția Arheologică*. Buletinul Muzeului Arheologic. Marosvásárhely 1937, 4 kk. — C. Daicoviciu, *Anuarul Inst. de Studii Clasice* 1928—32, II, 62.

⁶ Arch. Értesítő 1886, 303; CIL III 8074. 3. — V. ö. még Arch. Epigr. Mitth. VI, 140 k.

⁷ Torma Károly, Arch. Ért. 1886, 303 kk; CIL XVI 108 (1936, Nesselhauf).

⁸ Téglás Gábor, *Neue Beiträge zur Inschriftenkunde Dakiens*. Klio: Beiträge zur alten Geschichte XI, 1911, 503 k. Vagy a leírás, vagy a szedés igen hibás és ennek folytán a bélyegek leírása is megbízhatatlan. — V. ö. még: Christescu, i. m. 178.

⁹ Ugyanott XI, 1911, 504. A téglák előfordulása nem bizonyít még éppen ottani tábor mellett; a jó agyag miatt ott lehetett a *téglagyár* is, mint pl. Ószönyben is a tábortól távolabb fekvő *fazekas-telep mellett* (!) tártuk fel a legio téglagyárát is: V. ö. Arch. Értesítő 1934, 139 k. — V. ö. még: Christescu, i. m. 178.

meg,¹⁰ bár feltételezik, hogy azt a Maros áradásai moshatták el.¹¹ Ami Maroskeresztúron látható és található, az nem más Daicovicu szerint, mint „modesti residui di costruzioni delle canabae con quantità considerevole di frammenti di ceramiche.“¹² Ez áll azonban az egész területre, mert a Maros is csak „szerény maradványokat“ s nem erős tábor-konstrukciókat tud elmosni nyomtalanul. Már ORBÁN BALÁZS, a „lavina“ elindítója, is ingadozhatott, amikor nem „vár“-nak, hanem csak „földvár“-nak nevezett helyről volt szó.

Miként a továbbiakból látni fogjuk, Maroskeresztúron nagy polgári községgel és minden figyelmet megérdemlő, egészen nagy-szabású fazekas-teleppel van dolgunk. Közelen kellett lennie a temetőnek is, amiről már az irodalomból is ismert¹³ s a következőkben bemutatandó értékes köemlékek tanuskodnak. FILIMON AURÉL 1928. évi kutatásaiból és gyűjtőtevékenységéből ismeretes: a maroskeresztúri római provinciális fazekastelep három kemen-cével, helyi terra sigillata- és más agyagipari készítmények nagy számával; egy 12 cm magas Juno-fej alabástromból és ugyancsak Maroskeresztúrról római köemlékek (Attis-alakos síremlék-töredék, sír-medallion alakokkal, síremlék alsó részének töredéke hosszúruhás nő alakjával, síroroszlánok, két oszlopfő, egy nagyobb kötömb (*lapidarius f(...)*-felirattal, stb.); mindannyi a maros-vásárhelyi közművelődési ház gyűjteményében.¹⁴ Magunk 1942. júl. 28-án és 1943. jan. 9-én a gyűjteményt tanulmányozva megállapíthattuk, hogy Maroskeresztúron, a nagyarányú helyi gyártási tevékenység bizonyágaképpen igen sok agyagminta is került elő; az agyagipari produktumok között megvannak: a korai mázas készítmények, fémformájú alakos serpenyő-fogantyúk, sűrű terra sigillata-utánszatok, lépényminták, áttört ólomlemez agyagmintája Mercurius alakjával, terracotta-figurák, üveg-pohár-formák (az üvegesiszolásra jellemző díszítéssel agyag-poharakon), végül a tipikus rómaikori formájú kisebb-nagyobb használati edények nagy változatosságban, stb. Mind anyagra, színre, mind formára erősen dominálnak a Pannóniában is jól ismert kelta jellegű készítmények, ezek között a benyomott díszűek. Piros festésű edényeken igen gyakran, sőt leggyakrabban a benyomott levélminta szerepel. Nagy agyagipari telep volt ez, amit igazol a nagyobbyszerű építmények hiánya is e helyen. Tapasztalásból tudjuk, hogy a kemencéket kivéve, a gölöncsérek

¹⁰ Anuarul Comis. Monum. Ist. 1926—28, 217.

¹¹ Anuarul Comis. Monum. Ist. 1929, 307 és 317 k.

¹² U. o. 317 k.

¹³ CIL III 7714, 7715 és 12550 (utóbbi sírkövet 1943. jan. 10-én megtaláltuk a marosvásárhelyi kath. gimnázium gyűjteményében, ott kell lenni a 7714. sz. töredéknek is, míg a 7715. sz. töredék annak idején a dévai múzeumba került).

¹⁴ A gyűjtemény leírása: Oct. Floca. Buletinul Muzeului Arheologic. Nr. 1, 1937, 4 kk. (római edények, Juno-fej, ötlángú mécs, benyomott díszű edények és cserepek, a sírmedallion, feliratos kötömb és vas-tárgyak képével).

házai, műhelyei igen szerény (Szönyben pl. tetőfedő téglatöredékekből épült falakból álló) viskók voltak. A közeli Csere-erdő lankáján lehettek azután nagyobbserű villák is, miként a temetőt is a domboldalban kell keresnünk. Ezen temető töredékes síremlékei kerültek le a Maros melletti fazekas-telepre mint spolia a telep házainak építkezéseihez. Ez a magyarázata annak, hogy aránylag oly sok síremlék került elő itt, illetve maradt fenn számunkra: be voltak építve e szegényes s elhagyásuk után hamarosan rombadőlt viskókba. Az 1928. ásatással kapcsolatban egyetlen komoly épület- vagy falmaradványról nem történik említés; ellenben FERENCZI hangsúlyozottan csak „nagyon gyenge és jelentéktelen falakat” említi.¹⁵

1942. júl. 29-iki maroskeresztúri helyszíni kutatásunk alkalmával megállapíthattuk, hogy a szétfolyó terep általában nem volt alkalmas táborhely létesítésére; a feltételezett helyen pedig tábor egyáltalában soha nem létezhetett. Mint a térképen is láthatjuk (18. kép), a két 304-es pont közötti terület (mert erről van szó ORBÁN BALÁZSNÁL és az őt „vakon” követőknél) csak a Csonkaberek felől emelkedik ki egy kissé a környezetből. Maga a berek ma is mocsaras terület, régebben, különösen pedig az ókorban folyómeder volt. Így keletkezett az a rézsű, amely ORBÁNT megtévesztette, mégpedig azért, mert akkor még vasút híján bizonyára kocsival jött ide Marosvásárhely felől s az országútról, észak felől ez az emelkedés ötlött szemébe. Ma az ember vasutal érkezik s a 302-es pont felől, az iparvasút mellől közelíti meg a terepet. Onnan pedig kiemelkedése nincs. Ha a Csonka berek felőli kiemelkedés tábor lenne, akkor elképzelhetetlenül nagy, mammut-táborral kellene számolnunk, ami egyáltalában nem lehetséges. Maga ORBÁN is 4200 négyszögöles területről beszél. Délről semmiféle kiemelkedés vagy elhatárolás meg nem állapítható, keletről hasonló a helyzet azzal, hogy itt némi szintbeli esés már csak az államvasúti vonalhoz egészen közel konstatálható, ami tehát nem vehető figyelembe.

A község északi utcáján át a Maros martján haladva jártuk be a területet. Útközben — s ez jellemző a gazdag keramikus telepre — vezetünk, a 70 éves Roska Vaszil házánál, a 19. képen balra látható nagy agyagkancsóval ajándékozta meg a kutatásban résztvevő Kováts Benedek kollégiumi tanár útján a marosvásárhelyi Bolyai-múzeumot, Dávid János házánál találtuk a képen látható többi agyagtárgyat és több ép malomkövet, míg a falu északi végén az utolsó ház (Stián György) udvarán római téglák, malomkő-töredék és római cserepek hevertek (20. kép).

Legérdekesebb és legtanulságosabb a Maros martja a kérdéses terület mellett; több száz méter hosszúságban látszik a víz áradásaitól leszakított, helyenkint 5—6 m magasságot is meghaladó egyenes fal különféle rétegekkel. Az itt jelentkező kultúrnyomok meglehetősen szegények, egyetlen ponton sem mutatják

¹⁵ Anuarul Comis. Monum. Ist. 1926—28, 217: „În trei locuri, de fapt, am găsit ziduri, cari însă sunt foarte slabe și neînsemnate.”

erősebb műnek, táborfalnak a nyomát. Pedig a nagy méretű táborfaltömböknek feltétlenül meg kellett volna mutatkoznia, ha a martban nem is, de a folyó medrében, mint az pl. Paksnál,¹⁶ Nógrádverőcénél, Vas pusztánál a Duna medrében vagy Dunapentelén a magas partomlásban évszázadok óta látható. A község idősebb lakósa is csak igen szerény falakra emlékeznek a Maros által elhordott területen is, a FILIMON-féle kutatásokkal kapcsolatban pedig egészen határozottan állítják, hogy csak vékony, szegényes falakra bukkantak. A terepen fehéres, jól kötő habarcsnak is alig találtuk nyomát. Aszalos Péter bemondása szerint a 34. sz. vasúti őrházhoz vezető dülő-út mellett, közel a vasúthoz is csak szerény, lapos kövekből rakott falakra bukkantak. Tehát nemcsak az ÓRBÁN-említette nagy területen építkeztek, hanem másutt is, ahol magasabb, vízmentes helyet kaptak.

A „külvárosi“ jellegű ipari telep a „Borzás“ (18. képen Borozda) oldalán termelte ki a nagyszerű agyagot, a másik oldalon pedig ott volt a víz. Mint a mart rétegeinek vizsgálatából látni fogjuk, már rómaiak előtti, őskori telephellyel is számolhatunk e területen, a „földvár“ elnevezés is illik erre: vizekkel körülvett s esetleg egykor még sánccal is megerősített telepre.

Visszafelé északról délfelé lenn a folyószinten tettük meg az utat: kb. fél km-es szakaszon egymásután a következőket észleltük a mart falán:

1. A római szint kb. 1 m-el lejjebb jelentkezik a mai alatt.
2. Égett körvonalú putri (felfelé keskenyedő félpalack) 2 m fenékmélységgel, alapja 150 cm széles.
3. 120 cm mélyen szétnyomott csatornaféle téglákból (21. kép). Sír nem lehet, mert magasan fekszik.
4. Négy méterre lenyúló, 250 cm széles szemétgödör rengeteg állatesonttal. Alsó részében vékonyfalú, korongos római edény cserépét találtuk.
5. Az 1—1.20 m vastag felső rétegen belül sok edény-cserép, marha-csont.
6. Két méter mélyen mindenütt jelentkezik a nagyon finom agyag.
7. 2.50 m mélyen, már az agyagrétegbe beásva, sír: benne összetört piros festésű edények, házalakú edénytöredék, csontokon bronzoxydatio nyoma.
8. Kb. négy m-re lemenő, 1 m széles gödör: két helyen égési nyomok. Mellette fenn 1 m mélyen vízszintes fahamu-réteg (égett fa) kb. 15 cm vastagon. Kút lehetett, mikor a Maros messzebb folyt. Korhadt, merőleges fa fabélelésre vall.
9. 3 m mély lyukban nagy edény feneke.
10. Beásott gödrök, „zsákok“ sora. Semmi falnyom!
11. A kultúrréteg elvékonyodik, sőt délebbre elvész.

¹⁶ Folyam-meder változás folytán az egész tábor víz alá került. Falainak nagy tömbjei azonban éppen a vízben conglomerátummá keményedtek s alacsony vízállásnál láthatók.

12. Később a „mart“ vége felé a kultúrréteg kb. 60—80 cm mélyen ismét jelentkezik, mert a természetes terepalakulat, a terület szintje, a part ismét magasabb. A dombos részeken laktak tehát!

A maroskeresztúri római (agyagműves) telep területét nyugat felől mossa a Maros. A községtől é-k felé a folyónak itt erős kanyarodása van: a két utca ennek megfelelően épült ki könyökben a Maros egykori partján. Az é-k felé menő utca külső része, miként az évtizedekkel ezelőtt készült térképen is láthatjuk **(18. kép)**, lassan szintén a vízmosás áldozata lett: külső vége ma még jobban elkanyarodik eredeti irányától. Ebből is láthatjuk azonban, hogy nagyobb, tábornagságú területet, legalább is az utolsó 60—70 év folyamán (mert az utca házai legalább olyan öregek!) a Maros nem rabolhatott el e helyen. A Maros régi medre különben is jól látható helyszínen és térképen egyaránt. Az évről évre (különösen áradás alkalmával) elmosott partszegély természetesen ontotta a római emlékeket is. Az ár elvonulása után, apadáskor a község lakosai összeszedték a maradványokat: apróbb dolgokkal, cserepekkal nem törődtek, de a kőanyag értékes volt községbeli építkezéseiknél. A megfaragott, domborműves és „betűs“, feliratos köveket, szobrokat pedig legalább annyira megbecsülték, hogy nem építették be azonnal.

Míg a hivatalos dáciai régészetnek figyelmét teljesen elkerülte a maroskeresztúri értékes lelőhely; Erdély régészeti és művészeti emlékeiért fáradozó, — mondhatjuk — szinte annak élő dr. gróf Teleki Domokos, ősei nemes hagyományait követve, évről-évre megjelent az 1910-es évek körül Maroskeresztúron s az áradás alkalmával leszakgatott kőemlékeket megmentette, gyönyörű gernyeszegi kastélyának fedett folyosóin muzeálisan felállította. Az ő szíves engedelmével közöljük itt röviden ezen kőemlékeket, amelyek egyike-másika legnagyobb érdeklődésre tart számot. Mindannyi még az 1914-es világháború kitörése előtti években került a gernyeszegi gyűjteménybe az azokat megmentő gróf szíves közlése szerint. 1942. aug. 20. és 22-én tanulmányoztam a kőemlékeket.

Egy keskenyebb és így egészen is beépíthető domborművet kivéve valamennyi kőemléket még az ókorban tervszerűen feldarabolták, hogy a telep kisebbigényű házaiba beépíthessék. Más honnan kerültek tehát a telepre, ahol másodlagosan használták fel azokat. A kövek feldarabolt alakja és helyzete is táborelleni bizonyítéknak tekintendő.

Ülő Juppiter szobra mészkőből **(22. kép)**. Legnagyobb magassága a trónusnál 59, szélessége 43.5 és mélysége (lenn) 35 cm. Lenn elől letört; síma aljának közepén négyszögű csaplyuk látható. A trónus hátul síma. Az ülő Juppiter-típus rendes ruházata redőivel csak a lábakat takarja be, felső teste meztelen, csak bal vállán látható a hátul felhúzott ruha csücske. Feje a nyak nagyobb részével együtt hiányzik; bal karja pedig tőből, jobbjá könyökön felülről letört. A trónus bal sarkánál aránytalanul nagy sas, az istenség állata, látható: mellrésze és feje ennek is

letört, tollazata eléggé aprólékosan kidolgozott, jellemzők a csomós térdek és lábfejek. A típus pannoniai és daciai példányokból egyaránt jól ismert.¹⁷ Technikailag jellemzők a jobbkar alatti befúró pontok; már ezek is, stílusától eltekintve, III. századnak datálják. Nem hisszük, hogy sacralis rendeltetésű emlék lenne: mérete miatt is, valószínűleg sírépítményen állhatott.

Fehérmárvány-torzó (23. kép). Mintha párkányos háttérből nőtt volna ki. Magassága 21.5 cm. Valószínűleg a delfinen lovagló szárnyas Amor alakját ábrázolta.

Sír-oroszlánok (24. kép); síremlékek tetejét díszítették. Egy szakállas istenfejtől, vagy (mint jelen esetben bal oldalon) ülő szfinksztől kétoldalt egy-egy oroszlán ült, mellső mancsaiban kosfejvel. A baloldali homokkőből van, magassága 33, hossza 50 cm. Alul közepén vályúszerűen hornyolt. Középen szembenéző, ülő szfinksz¹⁸ tartott kezében valanút; feje hiányzik; a tőle balra lévő oroszlán is szembenéző helyzetben van. A másik oroszlán hiányzik. — A középső és jobboldali töredék, mészkőből, valószínűleg együvé tartozott egykor. A síremlék balra néző oroszlánját ábrázolta: feje letört, mellső mancsa előtt kosfej látható, a jobboldali kő pedig derekát és hátsó lábát ábrázolja. Az elülső rész mag. 45, hossza 43, a hátulsó mag. 42, hossza 38 cm.

Sír-aedicula oldalfala homokkőből; fehér alapon piros és zöld színezés erős nyomaival (25. kép). Magassága 180, szél. 62, vast. 15 cm. Ez az egyetlen egyben maradt köemlék. Képes oldalán igen lapos dombormú látható, amely három egymás feletti képmezőre oszlik. Felül jobbra tartó lovas alakja; a lovon gazdag szerszámzat, tarajos fejdísz; a ló fejét, bal mellső lábát és farkát peckesen felemeli. A lovas arccal és testtel félig kifordul a képsíkba: jobb kezével a kantárt, baljával a lándzsát fogja; jobb lába — kengyel híján — lelóg. Öltözete rövid, derékban átkötött tunika s jobb vállon összekapcsolt köpeny. Jól látható a nyereg s alatta a szegélyes pokróc. Térkitöltés céljából a képmező bal felső sarkában egy mellképet (Genius?) helyezett el a kőfaragó. — Az elválasztó léctag alatt a középső képmezőben guirlandszerűen egy hosszú csavart kifli-félét, felette pedig három cipót (zsemlyét) faragtak ki; hogy teljes legyen a „csendélet“, balról még szőlőlevél, jobbról pedig lelógó fürt is látható. Valószínűleg a síremlékeken szokásos halotti áldozati jelenet lerövidítésével van dolgunk. Ez alatt van az emlék legművészebb része: a nőstény farkas az ikrekkel. A silány anyag és lapos kidolgozás dacára a jelenet messze felette áll a másik ilytárgyú, ismertetendő, ábrázolásnak. Legalább is jobb mintát használtak. Igen természetes a farkas meggörbült tartása, lábakon a feszült izmok, inak érzékelhetők, igen jó a lehajtott fejnek hátra, az ikrek felé visszanező

¹⁷ V. ö. Paulovics, *Il Campidoglio di Savaria (Szombathely)*. Corvina 1940, 223 kk és *Savaria capitoliuma*. Arch. Ért. 1940, 19 kk, III–XII. t.

¹⁸ Téglás Gábor Somogyomról (Kis-Küküllő vm.) említ ily szfinkszes emléket: Arch. Ért. 1903, 279.

helyzete. Még természetesebb az ikrek profilos elhelyezése, amint egymással szemben féltérdre ereszkedve igyekeznek, mozognak leeresztett bal és behajlítva felemelt jobb karral. — Az alsó, ugyancsak négyszögű, képmezőben a szembenálló három alakban bizonyára az elhunytakat igyekeztek ábrázolni. Eléggé primitív kép: a középen álló tunikás és hegyes köpenyes (tipikus pannóniai kelta-ízű ruházat!) férfi kezeit nyújtja a (keltaviseletű) hosszúruhás nőknek, akik lábfejig érő és hosszúujjú alsóruhájuk fölött (mint pannóniai kelta-vidékeken) rövidebb, de az övvel szintén leszorított ujjatlan felsőruhát viselnek. A nők leeresztett kezeikben egy-egy tálcát tartanak, amelyek közepén ételféle is látszik. Ebből viszont s a farkas feletti eledelből az is következtethető, hogy nem az elhunytak lennének, hanem az áldozati jelenet camillus-ával, ill. szolgálónőivel van dolgunk. Az elhunytak képmásai bizonyára a középső, hátsó falon voltak kifaragva. — Hátnál a nagyjából megmunkált felület közepén mintha ara-szerű kiemelkedést faragtak volna le, amikor másodsor felhasználták. Jobb éle simábban kidolgozott és szintén festett volt; a képes melegeket is — mint láthatjuk — csak a jobb szélén kereteli tulajdonképpen léctag: balra a szélesebb, csak durván megmunkált sáv az aedicula hátsó oldalának tapadási helye. A háromosztatú kép tehát az aedicula egyik belső oldalfalát díszítette.

Ikreket szoptató farkas domborműve lágy mészkőből (26. kép). Mag. 58, szél. 88, vast. 15 cm. Csonka, két darabra tört. A nőtény farkas hasa a csecsekkel és hátsó lábai a farokkal jól megformált magas domborműben. A teljesen meztelen ikrek primitív és természetellenes térdhajlással térdelnek, miközben jobb lábuk profilban látszik. Egész testük különben en face-helyzetben van; bal karjukkal felnynak az állat emlőihez, a jobbat (legalább is a jobboldali alak) behajlítva mellükön pihentetik. Alul síma, oldalt tagolt a dombormű kerete. Szintén csak síremlékről, ill. sírépítményről való lehet.

Sír-aedicula oldalfala mészkőből (27. kép). Mag. 106, szél. 76.5, vast. 14 cm. Három mezőn, léctag-alapzaton domborműves alakok, ill. jelenetek. Fenn: jobbra tartó lovon vadász képsíkba kifordult testtel és fejjel: ruházata tunika s felette köpeny, felemelt jobbjaiban lándzsa. Lovas előtt mintha egy kis alak vagy állat menne. Lovas, ló és kis alak feje letört; a kép egyébként is erősen rongált: másodlagos felhasználásakor a kiálló részeket leverték. — Középen áldozati jelenet: szembenéző nő népviseletben (hosszú berakott alsó, felette rövidebb, ujjatlan felső ruha övvel leszorítva), vállain kétoldalt kulacs-alakú nagy fibulákkal. Leeresztett baljában füles kosarat, kinyújtott jobbjaiban pedig serleget tart. Mellette tripuson két césze között kétfülű kancsó látható. — Lenn: hosszúhajú (gyászoló) női alak redős ruhájú felső része, részben levert fejjel; bal kezét bal állához teszi, míg jobbjaival bal könyökét támasztja alá. Sír-aedicula egyik belső oldala volt, amelyhez a hátsó dombormű a széles oldalsávnál kapcsolódott. Háta símára dolgozott.

Sír-aedicula oldalfala mészkőből (28. kép). Mag. 122, szél. 67, vast. 13—17 cm. Előbbihez formában, beosztásban, domborművek stílusában rendkívül hasonló: ugyanaz a kéz, vagy legalább is ugyanaz a műhely faragta. Miután a széles kiálló sáv itt is baloldalon van, nem lehettek ugyanazon aedicula oldalfalai. Hogy ezen második emlék is sír-aedicula oldala volt, azt hátának gondos megdolgozása is bizonyítja. Fenn: szembenéző nőalak lábrészei mellett féltérdre ereszkedett félmeztelen (férfi) alak alsó fele látható: mintha tőkéhez kötözött barbár vagy rabszolga lenne. — Középen: jobbra vágató lovon vadász alakja képsíkba kifordított testtel és (levért) fejjel. Jobbjában lándzsa; ruházata övvel átkötött tunika és lógó köpeny. A ló alatt meglapuló, hosszúfülű állat; elrajzolva nem kelti sem ló, sem kutya benyomását. — Lenn: előbbi emlék alsó női alakja, amely itt térden alulig megvan. Jellemző a kettős klasszikus ruházata, mindenkor erős ráncolással, berakással s a kibontottan kígyózó haj. Mind ez, mind már az előbbinél is megfigyelt kéztartása s a fej lehajtott mozdulata a gyász szimbolisztikus kifejezése akar lenni a pannoniai aedicula-falakon oly gyakori gyászoló Genius helyén.

Feliratos sírkő töredéke mészkőből (29. kép). Mag. 98, szél. 71, vast. 22 cm. Formai és díszítő kritériumok alapján előbbi típusú *aedicula hátsó fala* is lehetett: az oromzatán kívül eső háromszögeket ugyanis ugyanolyan gyászoló női alakok töltik ki (hosszú kibontott hajjal s némileg leegyszerűsített ruhával), mint amelyeneket az előbbi két aedicula-oldal alsó képmezőjén láttunk. Középen levélkoszorús keretben, medaillonszerűen, az elhunyt család: anya, apa és gyermek mellképei kagylós hátterű domborműben. Az arcok meglehetősen rongáltak. Figyelemre érdemes az apa és fiú csavartvonalú alsó és szegélyes felső ruházata valamint az anya símvonalú, a vállat kétszeresen takaró köpenye, amelyeket a vállakon és melleken egy-egy nagy fibula (30. kép) tart össze. A medaillont és a DM, D(ius) M(anibus)-al kezdődött (hiányzó) feliratos mezőt „aedicula“ keretelte. Boltívét díszes féloszlopok tartották. A boltívnek s az azt koronázó oromnak kymation-szegélye van; az orom közepét egy nagyobb, a kívül-eső síma felületeket kétoldalt pedig egy-egy kisebb rosetta díszíti.

*Sír-aedicula fedélrész*e mészkőből (31. kép). Hossza 69, mag. 42 cm. Az eddig ismertetett köemlékek alapján is elég támpontunk van a maroskeresztúri római kis sírházak képzeletbeli rekonstrukciójához. A valóságos felépítéshez, a sír-aedicula befedését illetőleg viszont ezen töredék szolgáltat igen becses adatot. Ha az előbb ismertetett emléket szem előtt tartjuk, láthatjuk, hogy ez esetben a féloszlopok, illetve oldalfalak-tartotta, egy darab kőből kifaragott boltív részletével van dolgunk. A belül síma félkörívet s az abból oldalt kinyúló (felfekvő) párkányt a szélen előbb fogazatsor, ezen kyma, majd hornyolás és ismét (részben perspektivikusan kifaragott) fogazat kereteli. A kiugró párkányon a sír-szimbolika jellegzetes fekvő oroslánjai voltak kétoldalt láthatók: ez esetben a megmaradt oldalon az oroslánnak csak mellső

mancsai és mellrésze maradtak meg. Az emlék háta, valamint a boltív teteje már nincs vagy csak elnagyoltan van kidolgozva, mert azok magasán levén alulról nem voltak láthatók.

Sír-aedicula oldalfala (32—34. kép) homokkőből. Mag. 43, szél. 70, vast. 18 cm. Mindkét lapján dombormű, élén is díszített. A széles, lapos szegélyszávból következőbe belső lapján (32. kép) bemélyült mezőben emberpár áll: fejeik hiányoznak. A már vázolt női viseletet hordó nő leeresztett jobbában füles kancsót tart, baljában pedig poharat nyújt a rövid tunikába öltözött férfinak. A nő hajviseletében is megőrizhette népi jellegét, így is megállapítható, hogy kétoldalt dús fürtökben lelógott frizurát viselt. A síma keretű domborművön egyébként a festés nyomai még láthatók. Ez esetben nem az elhunytak képmásával van dolgunk (azokat a középső, hátsó falon faragták ki), hanem a szokásos áldozati, libatio-s jelenet szolgálónőjével, illetve camillus-ával. A külső lapon (33. kép) oroszlán visszanező, lerogyott lóra (hátsó lábból, ormányból és sörényből ítélve) támad bal mellső mancsával; a dűssörényű oroszlán teljes profilban van. A kép fölött elválasztóvonalon oltárszerű talapzat alsó része mutatkozik lábfejfélével vagy esetleg fekvő alak könyökrészeivel. Végül a kötődék elülső élén oltárszerű bázison féloszlop látható, amelyet tekerőző szőlőinda díszít fürttel és levéllel (34. kép).

Anélkül, hogy most már részletesebben foglalkoznánk a maroskeresztúri köemlékeken minduntalan jelentkező népiségi jellegekkel, a minduntalan felötlő pannoniai kelta analógiák nagy tárházából már itt kénytelenek vagyunk egyre-másra hivatkozni. A ruházatnak kelta (eraviscus) jellegére már céloztunk; a lobogó köntösű lovas vadász igen gyakori a pannoniai domborműveken, sokszor kelta kocsitemetkezésekkel kapcsolatban, sőt éppen aedicula-falakon is.¹⁹ Utóbb ismertetett aedicula-fal azonban minden részletében pannoniai hatást, pannoniai keltaság területén kialakult művészetet tükröz vissza. A 32. kép női alakjával számtalanszor találkozunk éppen aedicula-falakon és éppen kelta területen: pl. a M. Nemz. Múzeum esákvári köemlékén, ahol a nő leeresztett jobbában szintén korsót látunk, bal kezében viszont gyümölcstálat tart;²⁰ a zsámbéki kelta koesi lelhelyéről való domborművön (vállain fibulákkal);²¹ s az ugyancsak fibulákkal ékített nő alakjában egy dunaföldvári aedicula-falon, amelyet tanulság céljából a 35. képen be is mutatunk.²² A 33. képen (kérdeses aedicula-falunk másik felén) látható domborműre csak

¹⁹ Vessük össze pl. 25. képünk lovasát egy alsódörgiesei sírkő lovasával vagy egy dunapentelei domborművel: Hampel, Arch. Ért. 1910, 316, 2. sz. és 324, 17. sz. — U. a., Budapest Régiségei IV, 1892, 68 k.

²⁰ Lelt. száma: 32—1898, 1.

²¹ Oroszlán Zoltán, Az Orsz. Rég. Társ. Évk. II, 1927, 61.

²² Hampel J., Arch. Ért. 1885, 30 k. — *Az eraviscus nép és emlékei.* Budapest Régiségei IV, 1892, 68 és 71. — V. ö. még Jel. a M. Nemz. Múz. 1905. évi állapotáról 224, IX. tábla.

Dunapenteléről mindjárt három domborművet is idézünk, amelyekből egyet a **36. képen** láthatunk.²³

Sír-aedicula oldalfala homokkőből (**37. kép**). Elülső élén fél-oszlopon szintén szőlőinda van domborművesen kifaragva. Mag. 38, szél. 45, vast. 10 cm. Egyik lapján balra vágatató lovas alakja látható: a ló szügyén szügyelő, a gyeplőt a lovas balkézével fogja, bal lába egyenesen lelóg (kengyelt nem ismertek). A lovas feje, háta, valamint a ló hátulso része hiányzik. A ló alatt mintha elnyúlt testű kutya alakja látszana. E dombormű is azon csoportba tartozik, amelyről a pannoniai romanizált kelta analógiák alapján az imént szólottunk.

A következő három köemlék a 29. képen bemutatott síremlék csoportjába sorolható: lehetett különálló sírkő, de mint sír-aedicula középső, hátsó, főoldala gyanánt is szerepelhetett. Az első kettő — ama bizonyos beépítés céljából — még így csonkaságában is szinte pontosan 2—2 négyszögű darabra van törve.

Síremlék felső része mészkőből (**38. kép**). Mag. 51, szél. 103, vast. 21 cm. Köríves párkány alatt koszorús medaillon-keretben az elhunytak mellképei voltak. Az ív s a felette levő vízszintes léctag közötti háromszögekben egy-egy kürtös mellképe látható figyelve ülő kis emlőssel. A felső dombormű jelene: Képsíkban álló három meztelen Amor vagy Genius szétterpesztett lábakkal guirlandot tart vállán; a guirland alatt egy-egy Medusa-fej, felette pedig egy-egy galamb (vagy páva) volt látható (az egyik részben kitörött); a galambok fölött egy-egy inda gyümölcses, a felső sarkokban pedig egy-egy rosetta töltik ki a teret. Ugyan- csak rosetta díszíti a guirlandívek közepét is.

Síremlék felső része homokkőből (**39. kép**). Mag. 49, szél. 74, vast. (fenn) 29 cm. Fenn elől és baloldalt kiálló párkány. A félkörű fülkében egy fej és egynek a része látszik. Az ívelés fölötti háromszögekben egy-egy Genius mellképe, középen az ív felett pedig egymással szemben két szárnyas (a jobboldali páva) látható. Fenn síma, hátul elnagyoltan megdolgozott. A jobboldali párkány hiánya azt mutatja, hogy valamihez állították.

Síremlék töredéke (**40. kép**). Mag. 29, szél. 38, vast. 24 cm. Lenn (az elhunytak képmásait keretezett) medaillon-keret része látható. Felette jobbra háromszögben Szélisten formájú alak mellképe kürt (szél?) idomú rajzzal. Keskeny elválasztó lécc fölött a sírkő felső részletét látjuk. Balra Medusa-fej, amelynek fél arca hiányzik, attól jobbra Genius szétterpesztett alsó lábszárjai. A keskeny kerettel ellátott kövön általában jól látható a vörös festék nyoma.

Dombormű-töredék: tunikás alak alsó része (**41. kép**). Mag. 30, szél. 34, vast. 12 cm. Anyaga mészkő. Piros festés nyomaival. A baloldali pillérféléből következtetve sír-aedicula oldalfala lehetett. Ezzel le is zárjuk a sír-aediculákhoz tartozó, ill. azokkal kapcsolatba hozható maroskeresztúri köemlékek aránylag nagy

²³ Paulovics I. *A dunapentelei római telep (Intercisa)* 1927, 31, 44 és 45.

sorát. A sír-aediculák nem a légmonumentálisabb temető-építmények, de mindenesetre a jobbmódú s civilizált lakosság sír-emlékei. Nagy számukból a környéken egy előkelőbb telephelyre is következtethetünk, mégpedig (mint a fazekas-negyed is) polgári lakosság községére, mert a geryeszegi kastély kőemlékein — az ismertefendő feliratokat is számba véve — katonai jelleg alig konstatalható. Ily nagy művesség, amelyet a kőemlékek és agyag-készítmények reprezentálnak, nem alakulhatott ki csak a megszálló római katonaság nyomában, hanem azt annak mélyebb, többévszázados s nyugati jellegű gyökereivel egy a római megszállás után ide telepített kultúrnép hozhatta magával.

Sírkő-töredék homokkőből (42. kép). Mag. 87, szél. 62, vast. 23,5 cm. Az oromzat feletti háromszögben rosetta, az oromban Medusa-fej térkitöltően szétfolyó fürtökkel. Alatta az elhunytak ábrázolásának és az áldozati jelenetnek összekombinálása: balról tróntámlás fonott székből oldalt ül egy nő, bizonyára az elhunyt, képsíkba kifordult fejjel és felső testtel. Ruházata az eddig is megfigyelt népies jellegű. Haja kétoldalt és a fejtetőn (csavart) fürtökben nagyon rendezett; füleiben nagy függők láthatók. Jobbjában alma, balkeze az áldozati asztal (tripus) felé nyúl. Jobbra a másik felnőtt, mintha klinén ülő férfi lenne: bal kezével csészét emel ajkához. A kettő között szárnyas gyermek, Genius mellképe. Jól látható a kliné széle és a jobboldali alak alatt még a párna is. Az alakok feje felett a háttér párnaszerűen kidomborodik. Hátral a bal széle bemélyített, itt valami kapcsolódott hozzá.

Sírkő-töredék homokkőből (43. kép). Mag. 47, szél. 52, vast. 20 cm. Áldozati asztal mögött párnás klinén ülő (fekvő?) két alak hiányos mellképe látható domborműben. Behajlított baljában mindkettő valamit (almát, mákfejet, bögrét?) tartott. Balfelől egy balkéz nyúl az étellel megrakott ovális tálhoz, jobbra pedig egy negyedik (hiányzó) alak balkeze poharat tart a tál fölött.

Sírkő-töredék áldozati jelenettel homokkőből (44. kép). Mag. 47, szél. 45, vast. 18 cm. Az áldozati tripuson gyümölcs, afelett egy hiányzó mellkép két kézfeje. Az asztal alatt balra egy kis tunikás alak körvonalai, jobbra pedig fonott székből ülő alak lábai és bögrét tartó bal alkarja láthatók. Hátral durva.

A támlásszékből ülő, kifordult felsőtestű nő típusához ismét pannoniai, kimondottan kelta lelhelyű, és (feliratilag) azalus nevű *Aicca Cansalli* „*Asalia*“, *Blatuna Vagaimoni f(ilia)* és ... *sia Asanuti(?)* síremlékeire hivatkozunk.²⁴ Mindannyin feltűnő ékszerek, „dák“-torquesek láthatók!

Sírmedaillon töredéke (45. kép). Mag. 33, szél. 32, vast. 17 cm. Tulajdonképpen fenn csúcsíves. Hornyolt háttérből egy elhunyt felnőtt mellképe s előtte egy gyermekfej emelkedik ki. Az alak jobbán egy másik alak válla is látható, akinek karja előtt szintén

²⁴ Hampel József, *A Nemzeti Múzeum legrégebb pannoniai sírtáblái*. M. Tud. Akadémia: Értekezések a Tört. Tud. Köréből XXI, 1, 1906, 36—38. szám, 22—23. tábla (Irodalom).

egy gyermekfej kis része kivehető. Vörös festés nyomaival. Háta kagylószerűen megoldozott.

Továbbiakban a Gernyeszegen levő maroskeresztúri köemlékek feliratos (sajnos szintén töredékes) részét ismertetjük.

Sírfelirat töredéke mészkőből **(46. kép)**. Mag. 42,5, szél. 84, vast. 21 cm. Beépítésekor peremét kétoldalt s alul levették. Felirat vége. Olvasása:

.. *v(i) f(ilia) v(irit) an(nos) XX.*

Pos(tumius) Clemens

Tyranni (filius) f(aciendum) c(uravit) c(oniugi)

b(ene) m(erenti).

A férj állította fiatalon, 20 éves korában elhunyt feleségének, akinek neve már letörött. Pontokat figyeltünk meg az első sorban F, V és AN után, a harmadik sorban F és az első C után, a negyedik sorban B és M között. Lenn a köemlék szélessége teljes, mert kétoldalt símán faragott, hátul csak durván megmunkált.

Sírfelirat töredéke homokkőből **(47. kép)**. Mag. 61, szél. 44, vast. (lenn) 22,5 cm. Jobb szélén levett léctag-díszítés. Balfelől és fenn esonka. Hátul durván megoldozott. A betűkben piros festék nyoma látható. Megfejtése, olvasása — hiányos volta és talán hibái miatt is — bizonytalan:

.....] *vi(xit) an(nos) [...*

.....] *ie nep(oti) Te*

.....] *C. Hel(vius) E*

.....] *b(ene) mer(enti)*

.....] *f(ecit?)*.

Az első sorban VI jól kivehető, a további betű-aljakból mintha az AN ligatúrában lett volna; a második sorban a NEP után pont van, az utolsó betű azonban IE is lehet ligatúrában, mert a betű szára mintha feljebb menne. Az utolsó sor E betűje talán F helyett eliratott.

Sírfelirat töredéke homokkőből **(48. kép)**. Mag. 65, szél. 58, vast. 20 cm. Jobboldalt és lenn keretelt feliratos mező: az oldalsó szegélyléc alja hornyolt oltárformájú. Felirata:

.....] *eo*

...] *capi*

...] *et sibi vi*

[*rus f(ecit)*].

Csak annyit tudunk meg belőle, hogy sírfelirat volt, amelyet állítója egyben a maga síremlékének is szánt.

Felirat-töredék homokkőből **(49. kép)**. Mag. 25,5, szél. 22,5, vast. 10,5 cm. Baloldalt meglévő pereméből és szerény anyagából ítélve, szintén csak sírfeliratból való lehet. Három sor kezdő betűi olvashatók csak rajta, különösebb értelem nélkül:

M
ER
BC

Miután az első sor M betűje a többinél nagyobb, ez lehetett a felirat kezdete a praenomennel: *M(arcus)*. A harmadik sor aligha lehetett *b(eneficiarius) c(o)n(s(ularis))*, mert katonai egyénnel még nem találkoztunk.

Sírfelirat töredéke mészkőből (50. kép). Mag. 29,5, szél. 19,5, vast. 4,5 cm. Finomabb anyaga, vékony volta és jobb betűi arra vallanak, hogy nem önálló sírkőről való, hanem sírépítménybe beépített sírtábla része volt. Felirata:

.....] *bi* [...
 ..] *I]icto[r..*
 ..] *a]nn(orum) IIII* [...
 ..] *et fil(io) pi[ent(issimo)..*
 ..] *pater [f(aciendum) c(uravit)?]*.

Atya csináltatta elhunyt 4 éves gyermekének, aki azonban *Victoria* vagy *Victorina* is lehetett, amely esetben a negyedik sorban *fil(iae) pi[ent(issimae)]* állhatott.

TÉGLÁS GÁBOR szerint Sárd-ról való lenne.²⁵

Sírfelirat töredéke homokkőből (51. kép). Mag. 57, szél. 36, vast. 20 cm. Több mezőre osztott, dombornűves sírkő darabja, mert fenn balra tartó lábfej látható: valószínűleg az áldozati jelenet camillusáé volt. Hátról durván megfaragott. Finom tagolású keretben a jó betűkkel vésett felirat három első sorának végei:

.....] *Ap?]roni*
 [...] *an(norum) LX*
 [...] *s pa(tri) b(ene) m(erenti)*
 [*f(aciendum) c(uravit)?]*

Egy negyedik sor is volt, mert, mint a többi, az is meg van vonalazva. Hatvanéves korban elhunyt apának állította a fia (a harmadik sor elején olvasható -s, -us végződésből következtetve). Biztosan megállapítható pontok: második sorban az AN-ligatura után, a harmadik sorban a PA előtt és után.

Felirat-töredék homokkőből (52. kép). Mag. 39, szél. 50, vast. 16 cm. Jobboldali féloszlopos léctagból, szerény anyagából és némileg a felirattöredékből is következtetve, sírkő felirata lehetett. Hátról elnagyolt. Felirata:

.....] *Ursa*
 .....] *us Ka(rthagini?)*
 .....] *u*

Valószínűleg nő (Ursa) sírírata volt, amelyet, a második sor K betűjéből következtetve, távoli (Karnunto, vagy éppen Karthago, Kappadocia, stb.) származású férfi, férj (-us végződés!) csináltatott.

Sírfelirat töredéke (53. kép-en balra) homokkőből. Mag. 45, szél. 32, vast. 19 cm. Baloldalt a csavart féloszlop oltárszerű bázison áll. Feliratából mindössze az utolsó sor (ez az oszlop-aljából is biztos) B betűje, *b(ene) [m(erenti)]* maradt meg. Szép köem-

²⁵ Klio 1911, 504. U. o. 503 k. alatt még két másik geryeszegi kőemléket is közöl.

lékből való, amit a betűnek s mindkétfelől látható pontjának szép formája is elárul.

Sírfelirat töredéke homokkőből (53. kép-en jobbra). Mag. 40, szél. 24.5, vast. 20 cm. Előbbihez hasonló oszlopszegélyes töredék a két utolsó feliratsor kezdetével:

*po(suit?)
ben[e mer(enti)]*

A felirat maradványa tehát csak a sírkőállítás tényét árulja el.

Feliratos sírkő töredéke (54. kép) mészkőből. Mag. 129, szél. 61.5, vast. 16 cm. Az egészet balról levél-oszlopfejes csavart féloszlop kereteli. Külön konzolos és pillérkeretes fülkében alul gyermek mellképe, felette nő félalakja látható népi viseletben: könyökben behajlított jobbujában csészét tart; nyakán csavart torques, vállain pedig egy-egy (eddig ú. n.) „dák“-fibula (56—57. kép, a baloldali részben letört). Elöl levért fejéből részben csak a konturok láthatók (55. kép). Hátról csak durvábban megmunkált. A kelta ruházatú nő ékszereivel majd később még behatóbban foglalkozunk. A köemlék felirata:

*D(iis) [M(anibus)]
Finitus C[...i f(ilius)]?
vi(xit) an(nos) [.....]
f(ilius) er(es) p(osuit)
et Supi[nus? .....]
f(ilius) an(norum) [.....]*

A *D M*-et leszámítva, a felirat eredetileg három sorból állott s azt az elhunyt *Finitus* örököse (talán éppen a negyedik sorban szereplő egyén), a *heres* (itt *eres*) állította. Az utolsó két sort, mint a primitívebb betűk és megvonalozás mutatja, később vésték rá. Az elválasztó pontok is itt egyszerűbbek (ET és SVPI között, valamint az F és AN között), míg a második (VI és AN után) és harmadik sorban (F és ER között) levéllel jelzettek.

A Juppiter-szobrot és a kis fehér márványtorzót leszámítva — mint láttuk — az összes ismertetett köemlékek coemeteriális maradványok. Annál nagyobb fontosságú a következőkben ismerttetendő emlék, amely egyben az ismertetett emlékek korának s azok másodlagos felhasználásának idejére nézve is támpontot ad.

Császári felirat töredéke conglomeratumból (58. kép). Mag. 43.5, szél. 36.5, vast. 17 cm. A töredék három sora így egészíthető ki:

*[Imp(eratori) Cae]sari Ti[to
Aelio Ha]drian[o
Antonin]o Aug(usto)...*

Antoninus Pius császárnak állított emléket, esetleg valami közművet, lehet, katonai művet, talán hidat, de esetleg erődöt jeleztek e felirattal. Egyenesen a császár nevével kezdődött a felirat, mert az első sor fölött jól látszik a keretelő párkány. A köemlék tehát valami műbe, épületbe volt befalazva s onnan annak rombadőlte után került a fazekas-telepre, mint feldarabolt építő-kő-

anyag. A feliraton a császár közelebről datáló adatai (cos., trib. pot.) már nincsenek meg, így meg kell elégednünk a császár uralkodásának időközével, a 138—161. évekkel. A temető, amelynek érdekes sír emlékeivel foglalkoztunk, ekkor már megszűnt, talán a császár halála utáni markomann-háborúk nagy zavaraiiban dűltak fel s a II. század második felében használta azután fel a Maros partján terjeszkedő iparos lakosság annak maradványait községének újjáépítésénél. Viszont a fazekastelep a III. század közepén még virágzott.²⁶

TÉGLÁS GÁBOR, mint Gernyeszegen levőt, közöl egy maroskeresztúri fogadalmi feliratot is:^{26a}

*Mart(i) et V(ictoriae)
Q. Caecius Caelianus
praef(ectus) al(ae)
posuit.*

Az *ala* alatt Téglás szerint vagy az *ala Bosporanorum* vagy az *ala Batavorum* lenne értendő. A mészkő-oltár tényleg maroskeresztúri lelőhelyű (58a. kép). Hátsó féloldala hiányzik, lecsapott. Meglévő oldala is megmunkált. Fenn és lenn 10 cm. széles párkány fut rajta körül. Mag. 52, szél. 25, vast. 25 cm.

Későbbi fejtegetéseink számára a császár-felirat kapcsán leszögezhetjük, hogy a legtöbb dáciai emlék közül népi jellegzetességek tekintetében elüő kőemlékek a II. század közepe körül készültek; az ábrázolások előzményeit, eredetét Dáciában nem találjuk, kiforrott képtípusok jelennek meg egyszerre a római hódítás után a Maros mellett, amelyek Pannoniába, mégpedig az ott már romanizált bennszülött *eraviscus* és *azalus* kelta kőfaragó- és mint látni fogjuk, fémművességhez vezetnek vissza bennünket. E fontos lelőhelyen igen fejlett s ugyancsak a dunántúli kelta benyomott technikára jellemző agyagművességgel él egy nép ugyanakkor, amikor pl. a berecki tábor helyőrsége még igen primitív bennszülött kerámiával is kénytelen beérni. Mindennél megdöbbenőbb azonban az, hogy ezen nép ábrázolásain a Kr. u. II. század közepe táján azon ékszerek szerepelnek, amelyek divatját, készítését eddig legkésőbb a Kr. u. I. század elejére tették s amelyeket eddig, más adatok híján, a bennszülött dákok lakossággal hoztak kapcsolatba. Mindezen kérdéseknek most kézzelfogható eldöntéséhez a maroskeresztúri leletek eléggé fel nem mérhető adatokat szolgáltatnak.

A máig ismeretes maroskeresztúri leletek — néhány bélyeges téglától eltekintve — nem szolgáltatnak semmi bizonyítékot a tábor helyét illetőleg. Felmerül tehát a kérdés: hol kell az *ala Bosporanorum* táborát keresnünk, hol volt a tábor közelében a katonaváros és hol volt a katonák temetője, mert az eddigi kő-

²⁶ Filippus Arabs érme az egyik kemence mellett: Traian Popa, *Monografia Oraşului Târgu-Mureş* 1932, 44.

^{26a} *Neue Beiträge zur Inschriftenkunde Dakiens*. Klio: Beiträge zur alten Geschichte XI, 1911, 503.

emlékek sem ábrázolásaikban, sem feliratukkal egyetlen egy esetben sincsenek katonai egyénekek kapcsolatban? A téglák viszont tényleg katonai csapattestről, tehát táborról is beszélnek.

Ebben a tekintetben minden figyelmünk a mindössze hat kilométerre fekvő *Marosvásárhely* területére irányul. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a közvetlen határon, a Duna mellett Brigetio tábora, az ahhoz csatlakozó canabae, katonai temetők és a komáromi határig (a délivasúti vonalig) elhúzódó polgárváros között legalább 5—6 km távolság van, ez nem feltűnő ott, ahol az anyag, a jó agyag is fontos szerepet játszott. Tekintettel kell lennünk továbbá arra, hogy Marosvásárhely és környéke a római hódítás idején már adottságokkal is szolgált. Gondoljunk csak magára a városra, a mezőbándi és marosszentannai leletekre.²⁷

A Szászrégennél kitaruló Maros-völgy éppen Marosvásárhelynél szűkül össze; éppen ezért kitűnő stratégiai pont északon a Várhegygel, a marosszentannai híres teleppel, keleten a „Szászút“-tal;²⁸ az é-d irányú főút eredetileg a mai várhoz s már most ki is mondjuk, a feltételezhető egykori római tábor helyéhez vezetett. Az összeszűkülő völgyben a Maros és a k. hegyvidék között (a víztől ny-ra eső lapály mocsaras lehetett) az é-k-ről lenyúló hegyfok legalsó terraszán keletkezett itt a legrégebb település. Itt van a középkori eredetű vár, ismét nem hegyormon, mint Székelyudvarhelynél, hanem lenn a völgy ezen kissé kiemelkedő pontján. Hogy a középkori szokással ellentétben oda épült, annak itt is előzményi oka volt: a meglévő római tábor falaira, annak romjaiból annak helyére épült. Hogy ma kissé jobban kiemelkedik, az benne a középkori gondolat: mikor a római tábor romjaiba épült várat vagy kolostort újból megerősítették, a vár szintjét több méterrel feltöltötték, felemelhették. Ez magyarázza meg itt a beszédes római leletek hiányát: minden eltűnhetett, minden ott lappanghat a sokméteres feltöltő réteg alatt. Az ilyen feltöltések hosszú időre elfedik a régebbi múlt emlékeit. Sokszor azonban éppen meg is őrzik azokat; újabb időből hozunk erre példát: ilyen későbbi feltöltésnek köszönhetjük az Esztergomban legújabban feltárt remek árpádkori építészeti maradványokat.

A városnak természetből rendelt stratégiai rendeltetésén s a *négyszögű völgyi vár* létezésén felül szinte körüllengik e pontot a római hagyományok. BENKŐ JÓZSEF a várostól délre a „királykútja“ nevű forrás (59. képen lenn középen) körül egy római és

²⁷ Kovács István, *A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető*. Dolgozatok VI, 1915, 226 k. — U. a., *A mezőbándi ásatások. Őskori telepnyomok, La Tène-temető, népvándorláskori temető*. Dolgozatok IV, 1913, 265 k. — *A marosszentannai népvándorláskori temető*. Dolgozatok III, 1912, 250.

²⁸ Bedőházi János „Erdély kulcsának“ mondja, „a honnan csaknem egyenes irányban minden nagyobb természeti akadály nélkül könnyű elérni Erdély nevezetesebb pontjait: Kolozsvárt, Gyula-Fehérvárt vagy Nagy-Szebent...“ Az Osztr.-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VII, 1901, 290.

dák várost említ.²⁹ Ezt kiemeli, BENKÖRE hivatkozva, NEIGEBBAUR is azzal, hogy noha a városban eddig római építményeknek nincs nyoma, a Maros mindkét oldalán *római utak* mutatkoztak, mégpedig egy mindjárt a város mellett a hegyi szőlőkben is, amely Mikházára vezet.³⁰ A BENKÖ-féle *római város* igen fontos adat, mert a hely fekvése, a hegyek lankáján igen jól megfelelhetett az előkelőbb polgári településnek. Ennek temetői a délre kivezető út mentén lehettek Maroskeresztúr felé s onnan való lehetnek a markomann-háborúk után a fazekastelepbe beépített feldarabolt síremlékek. Az a tény pedig, hogy az Apulumból a Maros völgyén felvezető főútvonalból a mikházi perem-táborba vivő elágazás nem a Nyárád torkolatához közelebb fekvő Maroskeresztúrnál történt, hanem Marosvásárhelynél s a szőlőhegyeken. Jedden és Kebelén átmenő út csak Jobbágyfalvánál érte el a Nyárádot: egyik legdöntőbb bizonyíték Marosvásárhely területének római katonai rendeltetése mellett.³¹

ORBÁN BALÁZS BENKÖVEL szemben tagadja, hogy „Vásárhely helyén már a rómaiak alatt város volt; mert azt bizonyító semminemű rommaradvány nem tűnik fel.”³² Tudjuk, hogy Maroskeresztúrra vonatkozó megállapításával éppen ő volt a lavina elindítója. A római tábor esetleges kihámozása céljából jobban érdekelnek bennünket a középkori várra vonatkozó adatai, amelyek egyike szerint először, mégpedig 1492-ben a „mostani vásárhelyi vár helyén állott kolostort” erősítették meg.³³ Mai alakját a kiugró bástyákkal a XVII. század elején nyerte.³⁴ Ugyanakkor azonban (NEMES GÁBOR 1809-ből való kézírata s egyéb adatok nyomán) azt mondja, hogy a vár nyugati főoldalán két négyszögű bástya van, amely „két bástya a várnál korábban épültnek tetszik, s . . . hogy akkor, midőn e vár minden más bástyái a várfalak vonalából kiszögellenek, ezek azokon belül vannak . . .” Továbbiakban azt mondja, hogy „ezen két bástya építéséről semmi emlékezetet nem találunk: nem találunk pedig azon egyszerű okból, mert e bástyák már akkor állottak s mint meglevőket csak befoglalták a vár körvonalába.”³⁵ A belső, négyszögű torony a

²⁹ *Transsilvania* I, 1778, 26: „aliam Romanorum, . . . Coloniam floruisse”; 542: „in hoc tamen agro, Romanorum, et Dacorum forte antea, Civitatem stitisse, praeter viam illam Romanam, quae etiam versus Mikházam deflectebat, testari videtur nomen fontis in territorio civitatis, *Király kútja*, i. e. Regis puteus, ab antiquo aliquo rege Dacorum... sic nuncupati; . . .”

³⁰ *Dacien* 1851, 247. — Ackner *Die röm. Alterthümer* 1857, 29. — Vass J., *Erdély a rómaiak alatt* 1863, 58 és 108. — Gooss, *Chronik* 1876, 121.

³¹ Benkő, *Transsilvania*, I, 1778, 26: „Cur enim, quaeso, propagata a Salinis Via Traiana ea fuisset transmissa, si nulla ibi Rom. Colonia viguisset?” V. ö. még u. o. 31.

³² *A Székelyföld leírása* IV, 1870, 107.

³³ *A Székelyföld leírása* IV, 1870, 111.

³⁴ U. o. IV, 119 k.

³⁵ U. o. IV, 120. — A vár leírását lásd még: Kóvári László, a Kubinyi—Vahot által szerk. *Magyarország és Erdély Képekben* II,

római castra velejárója. A marosvásárhelyi vár előzményének kutatásánál ezen maradványokból kell kiindulni, mert minden okunk megvan arra, hogy ezen, a közép- és újkori erősítési rendszerbe nem illő alaprajzi adottságokban a római tábor falmenti, ahhoz belül kapcsolódó tornyait keressük s kellő mélységre való leásásnál azok alapjait meg is találjuk. A déli, „a templom felé“ eső négyszögű bástya még más szempontból is érdekel bennünket: a helyszíni vizsgálódás (1942. júl. 28. és 1943. jan. 10-én) arról győz meg bennünket, hogy utóbbiban a tábor d-ny sarkát keressük.³⁶ A várdomb déli, kevésbé szabályos része a ma is álló középkori, csúcsíves stílusú templommal, az ahhoz tartozott épületekkel és területtel mintha eredetileg nem tartozott volna a szabályosabb és nagyobb felső négyszöghöz: a feltételezett római tábor területéhez. Ez mintha kiérezhető lenne az ORBÁN által közölt, de nem eléggé világosan tagolt adatokból is (az **59. képen** meghúztuk a k-ny elválasztó vonalat).

A mi római eredetet kereső szemünk a helyzetet fordítva látja: a vár nagyobbik, északi részének sarokbástyáit tekintjük kevésbé szerves toldalékoknak. Római tábor-előzményre vonatkozó feltevésünket különben még további topográfiai tények támasztják alá:

Körüljárva a várat nemcsak a nyugati oldalon, a II. Rákóczi Ferenc-utcában volt meg a táborfalat körülvevő árok lehetősége, hanem az északi oldalon is a széles Bethlen Gábor-utcában, amely a várfal mellett futó parkkal együtt részben éppen a várárok helyén keletkezett. Széles glacis volt e helyen, amit az északi oldalon levő házak aránylag újabb-időbeni keletkezése is igazol. Az észak felé tendáló utak most itt a vár sarkai mellett fekszenek, valamikor azonban az északi főút — mint annak távolabbi iránya is mutatja — egyenesen a vár-négyszögnek, ha nem is éppen a közepének tartott: a római utak ugyanis keresztültszelték a tábor (**59. képen** a nyilak iránya!).

Ugyanez a helyzet volt dél felől is. A várost é-d irányban egykor átszelő főút déli szakasza szintén a várnégyszög (tábor!) felé tartott. Ez valószínűleg a mai Kazinczy-utca lehetett, amelyet nem hiában hívtak egykor Ebhát-nak, s amely kb. $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ osztásban szelte azután át a régi négyszöget. A déli tengely távolabb a mai Csáky-utca irányában folytatódhatott. Ma a város főútőere, közlekedési tengelye tulajdonképpen a Széchenyi-tér. Ezt azonban a multra nézve számításon kívül kell hagynunk, tudva azt, hogy a város a tértől keletre a domboldalon feküdt. A

1853, 67 kk. és *Erdély építészeti emlékei* 1866, 101 kk. — Ismételten foglalkozott a vár történetével Kelemen Lajos (Pásztortűz 1925, legújabban Székely Szó 1942. dec. és 1943. jan. számaiban). — V. ö. még Kiss Pál, *Marosvásárhely története* 1942, 26 kk.

³⁶ „A magyar várak általában — s az erdélyiek sem kivételek — eredetükkel a római saroktornyos castrumokra nyúlnak vissza; az igazi római kontinuitást éppen a magyarok képviselik Pannónia és Dácia földjén“ (Bíró József, *Erdély művészete* 33).

Széchenyi-tér vonala (59. kép A) régebben folyómeder volt s az oda való áttelepülés aránylag későn, tulajdonképpen a barokk időkben történt. A szőlők alatti települést még ma is sok régi középület illusztrálja. Az említett várbeli régi templomon kívül itt fenn épült a másik legrégebb temploma a városnak, a mai Hitler-téren, az egykori Szent Miklós-utcában, a református kollégium helyén állott Szent Miklós-templom.

Végül keletről az Apaffy Mihály-utcában szintén megvolt a széles glaxis, az egykori római árokrendszer helyén: az állami leánygimnázium és a Fiú-polgári Iskolák éppen az egykori (feltöltött) várárok helyén épültek.³⁷ Ez oldalon a keletre vezető római utat, amelyet éppen a Trébely-szőlőknél konstatáltak, pontosan innen, a várnégyszögtől kiindulva lehet csak elképzelni.

Nyugaton a mai Kossuth Lajos-, egykor Szentkirályi-utca külső vonala látszik megfelelni a táborhoz vezető egykori útvonal irányának.³⁸

Ha a város térképére tekintünk, az egykori é-d irányú s távolról még ma is egyenesen a várnégyszögnek tartó utak tekintetében (az 59. képen ezen utakat nyílakkal jeleztük) a vár előtt kitéréseket állapíthattunk meg. Az egykor egyenesen a várba (római táborba) vivő utak a zártságra törekvő középkori átépítés után megkerülték a várat, mint ezt Pannoniában néhány esetben ásatással is igazolhattuk.

Ha a feltételezett római tábor területéből a déli. templomköri részt elhagyjuk, a castra alakja k-ny irányban elnyúló hossz-négyszög lenne. Ennek szinte pontosan a közepét foglalja el a mai katonai parancsnoksági épület, amelynek elődje, valami kolostorszerű építmény könnyen keletkezhetett a római praetorium alapfalain. A vár ezen felső hossz-négyszögű udvara különben nagyon is a római tábor hangulatát kelti ma is a szemlélődő kutatóban. Méretre talán a legnagyobb lenne az eddig ismertettek között, ami megfelelne az ezres cohors-létszámnak. A hossz-négyszög-formának megfelelően az é-d főút egyharmad-kétharmad arányban szelhetné át, mint arra a Kazinczy-utcával kapcsolatban már céloztunk. A tábornak kisebb fele, homlokoldala e szerint keletre, a hegyek felé eshetett.

Mindezen megállapítások az ásó bizonyító erejével igazolhatók lennének egy nagvobbszerű kutatás keretében. A belső udvaron megvan a lehetősége a kutatásnak: itt azonban mélyebb, sokméteres leásásokra lenne szükség. Ugyancsak nagy földmün-

³⁷ Igen jól érzékelteti ezt a helyzetet Mikolai Tóth István 1827. évi metszete, amelynek jó reprodukciója most Kiss Pál i. művének I. tábláján könnyen hozzáférhető.

³⁸ Vigh Károly kéziratoss történeti város-térképén a vár körül éppen a Szentkirályi, Szent Miklós- és Kazinczy- (egykor Schola-) utcák szerepelnek a vár (Klastrom), az amellől ny.-ra folyó *Várárokja* és *Szt. Miklós-templom* mellett mint legrégebbre visszamenő adottságok. A térképre való szíves betekintést a szerző és Kováts Benedek koll. tanároknak igen hálásan köszönöm.

kával jár az erősen feltöltött árokrendszer átmetszése és profiljának megállapítása. A kérdés minden esetre megérdemli az áldozatot, mert mint a templom befalazott déli kapujának timpanonjában újabban (1941) előkerült³⁹ falfestmény is igazolja, e nagy multú helynek éppen ezen pontján örömteli meglepetésekre számíthatunk.

VI. IDŐRENDI KÖVETKEZTETÉSEK.

A keleti határvonal helyzete általánosságban már ezen tanulmány alapján is véglegesen eldöntöttnek mondható. Újabb, 1943—44. évi helyszíni érdeklődéseim a gyergyói és csíki medencékben, valamint a Kárpátokban római település semmiféle nyomát nem eredményezték.

Ami a vázolt rendszer eredetét, keletkezését illeti, az *egy-séges* elgondolás, *egy* terv eredményének tekintendő. Szó sem lehet arról, hogy az a megszálló vagy védő vonalak fokozatos előre-tolásával fejlődött volna ki. Már a jellege is azt mutatja, hogy — a terület terepviszonyainak kitűnő ismeretében — éppen a perem-táborok vonalán, a folyóvölgyek és utak elzárásával fogták meg legelőször a dolgot. Ez, mint a csapattestek is igazolják, a Trajanus-féle hódítás után azonnal megtörténik. Ezért tolódik fel a központ is azonnal északabbra, ezért lesz a főváros Sarmizegetusa helyett a minden utat összefogó Apulum, ezért helyezkednek el a legiók is fenn Potaissában és Apulumban.

A megszállásnál, felvonulásnál természetesen számba vették az ősi, ha nem is elsőrendű, folyómenti utak. Ha a kelta művű nagyszerű hegyi erősségek („dák várak!“) fejlett faltechnikájára gondolunk, számolnunk kell ugyancsak a nyugati jövevények építette jobb úttal is, amelyeket a római kereskedők jól ismerhettek. Decebalus tragédiája után e felvonulásnak, a völgyi utak megszállásának és elzárásának mi sem állott útjában.

A táborok helyzete, méretei, alakjai már így külsőre is (nemkülönben a már megejtett kutatások alapján) a dunamenti jól ismert típusokat mutatják, amelyek éppen a II. század elejére jellemzők. Éppen a perem-táborsornak akkor kellett keletkeznie. A belső védelmi, a gyűjtőnek nevezett alimentáló erődművek kiépítése esetleg valamivel később is történhetett. A perem-táboroknál mindössze azt az engedményt tehetjük, hogy részben vagy egészben először csak ideiglenes módon, mint hevenyszett földtáborok épültek ki. Ez a gyanú — mint láttuk — fennáll pl. Vécs esetében, ahol a végleges tábor mellett egy másik hasonló négy-szög is mutatkozik. Hasonlóról lehet szó, pl. a görgényszentimrei

³⁹ Kelemen Lajos arról értesült *Jékely* Zoltántól, hogy ezen „ajtó ívmezejében levő falfestmény helyreállítása alkalmával is került ki római téglák a földből.“!